

hitből élek, mióta írok

Látom-e, amit hiszek

Látom. Különbözik nem tudnám leírni. És azok szeretik, amit írok, akik elhiszik, hogy az – költői értelemben – igaz. Elmondok egy rövid József Attila verset. Megismerés és szubjektivitás viszonyán tűnődve sokszor mormogtam magam elé, amíg erre a beszédre készültem.

„Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret,
mivel a semmiben hajóz
s hogy mi lesz, tudja, mint a jós,
mert álmaiban megjelent
emberi formában a csend
s szívében néha elidőz
a tigris meg a szelid őz.

Íróként a nyelvben létezem

Fogalmaim nem racionálisan kimunkáltak, nem is szabad, hogy azok legyenek, a magam költőinek remélt nyelvén, költői módon szeretek megszólalni. Az ihlet nem állítható bizonyosság: ihlete a hite az írónak, abban hisz, ami megvalósul. Hitből élek, mióta írok. Amiről beszélek, nem azonos a vallások hitével, még kevésbé a hétköznapi nyelvben használt „hinni”, „elhinni”, „elhihető” szavak jelentésével. A továbbiakban azt kísérem meg kifejtetni, hogy akkor mivel azonos.

Ihlet az alkotás alapja

Azt nevezem ihletnek, amikor sejtelmem támad valamiről, ami mind határozottabb alakot ölt, igen eközben különféle mentális folyamatok játszódnak le bennem: a szó átvitt értelmében látok és hallok, annak nyomán engedelmességek: írok. Ha van egy kis eszem, ahhoz, amit hallok és látok, nem teszek hozzá semmit.

Nem fontos, hogy hiszek-e magamban, vagy bárki másban eközben. Az a fontos, hogy lássam magam előtt a képet, esetleg képsort, amit írással teszek, és hogy folyamatosan lássam az egyébként megragadhatatlant. Olykor még sügnak is. Igen, sügnak. Nem szabad evvel se elfoglalva lenni, akkor nem sügnak tovább, de tényleg támad valami alaptalan bizonyosság bennem, hogy mi legyen a következő mondat. Mintha hallanám. Olykor abban a tekintetben is vezetve vagyok, hogy miről írjak. Ezek a belülről jövő üzenetek érzékelő és észlelő apparátusom határvidékén, a tudattalan felől érkeznek.

Vagy nem érkeznek.

Ihlet vagy van, vagy nincs.

Nem forszírozható. Az akarás ellene hat. Az odaadón szorgalmas munka és a kitartás – akkor is ülni, meditálni, figyelni, mikor nem tudok írni – nem árt. De nem feltétele semminek. Az ihlet

nem gyakori, de nem is ritka. Szükséges. Azt hiszem. Amikor azt mondjuk, hogy „azt hiszem, végeztünk”, vagy „azt hiszem, szerelmes vagyok magába”, és tegyük fel, igazat mondunk, akkor valószínűleg csak meg, mint döntést, amit gondoltunk. A gondolat így szóvá lett. Valósággá. Szerelmes vagyok. Így születik az irodalmi szöveg is.

Azt hiszem

E szókapcsolattal a magyar nyelv azt a bizonytalan, ám döntő pillanatot jelöli, ami a gondolat felbukkanása és a beszélő döntése között átléhető, de ahhoz, hogy a gondolat tette váljék, a beszélőnek még egy lépést kell tennie: ki kell mondania azt. Nem állíthatja bizonyosan, mégis meg kell kockáztatnia. Természetesen az „azt hiszem” nyelvi panel is, amit az emberek zöme gépiesen használ, annak érzékeltesítésére, hogy amit mond, még nem döntés, de érzelmeinek lendülete már arrafelé sodorja, paradox módon épp az „azt hiszem”-mel nógatjuk magunkat, higgyünk abban, amit döntöttünk: már szóvá is tesszük. A tehetséges íróköltő „becsületesebben” beszél, azt fogalmazza szöveggé, amit lát. Átadja magát ihletének. Az alkotott szöveggel való azonosságunk döntő kérdés. Gondolom, egy pszichoterapeutának is élet-halálkérdés, hogy figyelme képes-e átadni magát annak, amit lát, képes-e látni azután, hogy az mit ad elő magából, és abból ő mit értékel közlésként: döntésként. Emlékezetében vagy dinamika-füzetében feljegyzni. Az írás maga is döntés, kényes természetű válogatás eredménye.

A szó késhegy

A írás tetovált szó. (P. Sloterdijk) Papírra, netán egy (másik) ember lelkébe írni nem tréfadolog annak, aki tudja, hogy mit csinál. Hiszen e tettnek ab ovo nem csak racionális okai vannak. A szó még „néma” alakjaiban is, mint viselkedés, metakommunikáció, arckifejezés: döntés. Az analitikusnak ténylegesen meg kell kockáztatnia, hogy azt higgye, tudja, mit lát, és ebből azután mi az, amit – többnyire önmagának, kivételes esetben a hozzá forduló számára is – megfogalmaz. Ez a döntés csak látszólag késleltethető, az írásban is így van ez. Pillanatról pillanatra megkockáztatjuk, hogy megformáljuk észlelésünk eredményét. Ha meg akarjuk őrizni az emlékezetünkben. Netán a papíron. Csak igazat lehet átírni (jó szöveggé). Ha hamisat, nem-látottat írunk le, az már nem javítható, csak húzható. Tehetségünk fokának és nem jellemünknek függvénye, hajlandóak vagyunk-e az íróilag hamisat elfogadhatónak tekinteni. Vagy hallod, vagy nem, vagy látod, vagy nem. Hiszel benne. Vagy nem.

Tudnunk kell, hogy mit hiszünk

E hit, hogy tudjuk, mit beszélünk abban az esetben, ha a tudattalan visszaigazolja: alaptalan bizonyosság-karakterű. Magyarázhatatlan. (Ami hit, ab ovo nem bizonytalan.) E hit-féleség valóság-ra vonatkozásához azonban, olybá tűnik nekem, „rendbe tett” lélekkel kell bírunk – hacsak nem vagyunk zsenik.

Tágas lélekben kínálkoznak megfelelő feltételek ihletett gondolatra –, ahol rend van, ott támad szabad hely, ezt minden takarítás tanúsítja –, olyan személy tudatában, aki a szavaiban megnyilatkozó döntés kockázatát nem érzi terhesnek.

Olvasni már könnyebb. De az író szüli a szót. Ezért gondolja, hogy írónak született. Ha megkockáztatja, hogy higgyen: vállaltan tudjon, azt azért teszi, mert látja is, amit aztán leír. Nem vagyok biztos benne, hogy ez mindenkinél így van, s nem csupán a vizuális típusú írók esetében jellemző ez az imaginatív megismerési mód. Az biztos, hogy ha nem „látom” a képet, nem tudok írni.

Azt hiszem, a pszichológusoknál sincs ez más. Akinek van érzéke a másik ember nem verbálisan is megnyilatkozó tartalmának észleléséhez, az képes csak észlelését szóvá vagy megfelelő tartalmú hallgatássá alakítani.

A kép nem reális kép. Gondolati kép.

Mondandónk mint „kép” vagy „hangzó” gondolat áll elénk. Fölcsendül.

Az önismeret nem velünk született tudás

Szenvedés. Erről később. Annak arányában, hogy hol tartunk projekcióink felismerésében, vállaljuk, vagy nem vállaljuk magunk épp-így-létét. Amivel döntünk.

A döntéssel kockáztatunk.

A szövegnek, pszichoterapeuta esetében pedig az őhöz forduló embernek kétsége nem maradhat afelől, hogy magukat kockáztatva beszélő (író) segítségére lettek.

A jó szöveg, a jó segítség, azt mondja, amit gondol. Úgy értem: amit kimond, leír, közöl, azt maradéktalanul úgy is gondolja. Azoknak a lélek-búvároknak és verses- vagy prózaközteteknek nem hiszek, akik-amik esetében nem érzem a végső azonosságot azzal, amit mondanak. Az már mind egy, hogy keveset vagy sokat mondanak.

Azonosak kell legyünk azzal, amit mondunk, szituatíve, itt és most, akkor jó a szöveg. Ha íróniával vagy rezignációval áthatott, az is a mondanónk része. De még mennyire. Az egyetlen biztosíték, amit másra irányuló döntéseink kinyilvánításával nyújthatunk, azonosságunk a szavunkkal. Láthatóvá kell válnia annak, amit valójában hiszünk, hogy hitelre leljünk.

KORNIS Mihály
Vége élsz
Szépirodalmi, 1980
Cserépfalvi, 1992

A félelem dicsérete
Szépirodalmi, 1989

Napkönyv
Pesti Szalon, 1994
Tericum, 2004

Sóhajok hídjá
Magvető, 1997

Dramák
Magvető, 1999

Pestis előtt
Novella, 2003

Színházi dolgok
Tericum, 2003

Végzetlenség
könyve
Tericum, 2005
Kalligram, 2010

Kádár János utolsó
beszéde
Kalligram, 2006

Egy csecsemő
emlékiratai
Kalligram, 2007

Lehetőségek
könyve
Kalligram, 2007

Feliratok a fehér
égen
Kalligram, 2008

Nekem az ég
Kalligram, 2009

Hol voltam, hol
nem voltam
Kalligram, 2011

„A zsidók titkos története”
Ha minden jól megy
Balassi – Soros Alapítvány, 1994

„Nocturne 1958”
Magyar Lettre Internationale, 2

„Civilségem története”
Beszélő, 1998. 10.

„Kádárné balladája”
Magyar Lettre Internationale, 32

2015 őszi

„Rondó, Berlin”
Magyar Lettre
Internationale, 45

„Rossz álom”
Magyar Lettre
Internationale, 48

„Danse macabre”
Magyar Lettre
Internationale, 49

„Élők és holtak.
Állatka”
Magyar Lettre
Internationale, 50

„Ha meglátok egy
embert”
Magyar Lettre
Internationale, 54

„Az istenkérdésről”
„A bűnbeesésről”
Magyar Lettre
Internationale, 55

„Tenyerembe csorog
le a holdfény”
Magyar Lettre
Internationale, 60

„Én vagyok”
Magyar Lettre
Internationale, 64

„Mándyról és
Babitsról”
Magyar Lettre
Internationale, 71

„Hazafutás”
Magyar Lettre
Internationale, 73

„A könyv, amivé az
életemet formálni
szeretném”
Magyar Lettre
Internationale, 74

„Hol voltam, hol
nem voltam”
(részletek)
Magyar Lettre
Internationale, 82

A hit speciális tudás

Hogy tudjam, hogyan épül fel valami, az egészet kell látnom. A szerkezet kép. Nekem mindig kép. Nem abban az értelemben, mint a rajz. A gondolat képe élő, mozgó, eleven valami, felismerhető, mint újra és újra, folyamatosan „tartható” kép.

A „súgásnak” nem kell feltétlenül szót fogadni az írói munkában sem.

Akad gondolat, amit szó szerint bele kell írni a kéziratba s akad olyan, ami csak utasítás, magunknak. Jegyzet. Benne van az üzenetben, hogy az miféle üzenet. De nem mindig érzékeljük pontosan. Ebből is adódhatnak félreértések. Mikor nem jut eszembe semmi, mégis írok, és görcsösen akarom folytatni, holott nem hallom a „súgást”, de elhittem magammal, olyankor nem vagyunk jó művészek. Várni kell. Várni nehezebb, mint dönteni. Azt dönteni, hogy nem csinálunk semmit. Úgy nem-tenni, hogy az valójában tett legyen, a legnagyobb művészet. Marquez kilenc évig nem írta meg a *Száz év magányt*. Ott mocorgott benne. Aztán egyszer csak lefékezett, kiszállt a kocsijából az országút közepén. Láta maga előtt. El tudta hinni. Beszállt a kocsijába, gázt adott, hazament, és másfél évig ki se jött a szobájából. Megírta.

Magas színvonalú írói munkához tudat és tudattalan viszonylag akadálytalan összmunkája szükséges. Szó sincs róla, hogy csak lelkileg egészséges ember tudhat jól írni, a klasszikusok közül is sokan közel jártak az örülethez, amely aztán el is nyelte őket, de elméjük talán legértékesebb produkciója, tudattalanjuk és tudatuk összjátéka a korlátolt racionalista felfogás számára érthetetlen okból sokáig hibátlannak mutatkozott.

Nem az egó van jó viszonyban a tudattalannal

Valónk irányultsága teremti a viszonyt. Bizonyos hangoltság. Annyi út vezet a labirintus legközepébe, ahány onnan kifelé. Van, hogy művében ébred csak magára az ember. Én mindenesetre elvetemülten mindennel szembe akarok nézni, amikor megkísérek írni valamit, vállalva a bukást, az összetörést, ami egyébként valószínűbb, mint a mű megalkotása. Az írás vállalásához erő kell, eszeveszett önbizalom.

Míg féltem magamtól, ritkábban voltam írásra alkalmas állapotban, ugyanakkor hevesebb, vulkanikusabb volt az írás folyamata, olyannyira, hogy végül magamat is rendre felemésztettem: életkedvem vesztettem; mert csakis azt akartam megírni, amitől a legjobban féltem.

Amíg viszont félek, nem tudok írni.

Egy élet munkája, hogy ma a tudattalanhoz való viszonyom relatíve kiegyensúlyozott. De még akkor sem mindig és parttalanul van szabad bejárása az embernek a szentbe és a rettenetesbe, hogyha minden feltétel adottnak látszik hozzá. Erő kell, hogy be merjen ugrani a folyóba, és bízson benne, hogy úszni, az nem kapálódzást jelent, hanem mindenekelőtt a vízen fekvést. Érdemes átadni magunkat az elemi érzés örömeinek: lebegni, lebegni a vízen, és hagyni, hogy a folyó, az írás, a hittől gondolkodás folyamata vigyen, vállalva azt is, hogy annak valamelyik örvényében el is merülhetek. De az nem volna tragédia, majd jól kinyitom a szemem, hogy minél többet lássak, aztán még időben rúgjam el magam a folyófenékről. Ehhez látni kell.

Ehhez dolgozni kell. Meg kell írni köteteket, túlélni – vállalni! – kudarcokat, tudomásul venni, mit hittem hamisan; miről mondtam, hogy látom, holott csak szerettem volna látni, de nem azt írtam meg, hanem egy tévedésemet. Ellenben, ha az ember mindezzel már többször szembenézett, és ezt még Dosztojevszkij is megtette, már lehet azzal játszani, hogy most hadd próbáljam ki, meddig tart meg a folyó sodrása úszás nélkül, és hogy dob fel a mély.

Megtart a folyamat

Sokáig tanultam tartani a képet. Először – ha – Isten adja (ezt ma úgy szokták mondani: *a gén*), másodjára pokoli nehéz a belső képet látni, *ez már nincs benne a hamubasúlt pogácsa-poggyászbán*, ellenben ha *idővel* megtanulunk kellő távolságot tartani a gyötördéseinktől, *indulatainkat* áteresztjük mozdulatlan bensőnkön, nyomában *a látás* könnyebbé válik. Arról tudsz beszélni, amivel azonos vagy, úgy lehet spontán élni: írni. Már három órás előadásaimat is követni képesek a tanítványaim, és elfelejtnek rám szólni, hogy „szünet!”, és pszichológusok meg pszichonaltikusok tömege előtt is beszélni merek. Másfelől messziről még szórakozottan is megkülönböztetem az élet utcáján azokat, akik mellett nem akarok elhaladni, nemhogy szembetalálkozni, azoktól, akikkel viszont találkoznom kell, és találkozom is, ha rajtam áll. És már nem készítek oldalasnál hosszabb vázlatokat. Írok. Úgy, mint kezdő korban. Magamnak és a barátaimnak. Az írásért élek.

RAJK LÁSZLÓ: HIÁNYZÓ HŐSÖK – MÉREI FERENC, HALDA ALÍZ, GIMES MIKLÓS, ERDÉLY MIKLÓS

Először húszas éveim végén eltem át beavatást egy két és fél évig tartó önismereti kurzus során, Carl Rogers-iánus elvek és Mérei Ferenc tanítása alapján. Közben megjelent első prózakötetem, a *Végre élsz*, s akkor mutatták be első drámám, a *Halleluját*. Beszédese címe van mindkettőnek. A következő beavatásra harmincas éveim vége felé került sor, az Hermann Imre tanításain nyugvó, gyötrelmesen szép kaland volt. Akkor írtam furcsa regényemet, a *Napkönyvet*.

Negyvenes éveim vége felé, hogy sikerüljön megszabadulnom mindattól, amiről határozottan úgy éreztem, hogy kínzó módon nem tartozik hozzám, például a cigarettázás rabsága, és úgy szerettem volna az öregkor kikötőjébe befutni, ahogyan valamikor nekivágtam az életnek, és azt akartam, hogy testem felett újra én legyek az úr, pontosabban a testem legyen az úr, és aki abban megtestesül, ezt a *Napkönyv* megírása után még az írásnál is fontosabbnak éreztem, életem legkomolyabb harcába bonyolódtam önmagammal. Ezenközben elhatároztam, megtanulok imaginálni. Leuner tanításai szerint. Amit bizonyos, a Bálint Mihály-i elvek alapján nyugvó diskurzus kísért, akupunktúra kezeléssel kombinálva. Azt hittem, hogy a rossz szokások zárványainak eltüntetéséért teszem. Úgy éltem meg a dolgot, mint rendrakást, nagytakarítást. Nem csak abbahagytam a cigarettázást, nem egyszerűen megszabadultam egy csomó más rossz szokásomtól is, de termékeny író lettem, képes arra, hogy éveken át „tartsam”, beléjük merülve is lássam fölmerülő képeimet. Rendet tettem magamban. Nem, bocsánat, nem én raktam rendet: rend lett. Az imagináció képessége is bennünk van, nem kell tanulni. Az oktatás intézménye veri ki belőlünk.

Úgy van ez, mint a korcsolyázással.

Nem is kell tanulni, gondoljuk, amikor már tudunk, és jól gondoljuk. Bízni kell benne, hogy az első mozdulat után a másodikat is megteszem, és

nem eshetek el, mert nem tudatosan tartom az egyensúlyom, hanem az ember csak siklik, megtalálta a súlypontját. . . Abban a pillanatban kiderül: mindig is tudtunk korcsolyázni, csak hát nem volt hozzá – így mondjuk – bátorságunk. Nem a korcsolya a legfontosabb ahhoz, hogy tudjunk egy jót korcsolyázni, nem is a technika, hanem az öröm, amit merünk találni a korcsolyázás folyamatában. A siklás nem egészen kiszámítható, mámoros szédülete.

Hagyni, hogy vigyen a szél, amerre akar

Minden megismerési aktusban van valami, amit nem tudunk biztosan, de az a valami arra sarkall, hogy megkockáztassuk megismerni. E kockázatásban erő rejlik. Persze a kudarc esélye is. Minden szabad akarattal hozott döntésben kiszámíthatatlan kockázat rejlik. Az is lehetséges, hogy valaminek előbb van eredménye, mint oka.

A Higgs-bozonok létezését – ennél többet: hogy a valóságban is létezniük kell – a tudósok előbb számították ki, mint hogy a valóságban-létüket kísérletekkel bizonyítani képesek lettek volna.

A közelmúltban aztán – borzalmas nehézségek árán, kudarcok sora után – ez is sikerült. Most már „csak” azt nem lehet tudni, hogy létezésük a valóság elemei természetét pro vagy kontra irányban befolyásolja? Khm. A probléma részletezésébe nem mennék bele. Igen hasonló érzést ébreszt az emberben az, mikor arra döbben rá, hogy a legfontosabbat, az alapkérdésre a választ sosem fogja megtudni. Alkotás közben eredménnyel kockáztatni, hogy azt mikor lehetséges, és mikor nem – nem lehet tudni. Ha csak nem látjuk, amit hiszünk, szerkezetében. Amíg dolgozunk rajta.

Vagy vele.

Abban van a kudarc lehetősége, amit vállalnom kell, hogy a világ velem szemben álló oldalának felelősséggel állok elébe. Ő azonban úgy éli meg,

mintha velem szemben állna. Akinek nem kellemes. De én, az író felelősséggel tartozom érte: tudok róla, hogy egy vagyok vele. Ő, a világ nem tartozik felelősséggel értem, mert nem tud róla. Én más vagyok, mint ő, mert tisztában vagyok vele, hogy minden ember abszolút kivétel.

Ők teszik a világot olyanná, amilyen.

A tudattalan kétarcú működésének mindketten reprezentánsai vagyunk, nem is túlságosan különböző mértékben. Amit írok, az én világom. Ő engem viszont résznek tekint, a nagyon is tökéletlen valóság nagyon is kétséges részének – így bámul rám minden rossz mondatom. Csakhogy bennem felelősség él minden mondatom iránt.

Ha ember, aki rám néz, hétannyira!

Akkor is, ha őbenne a felelősség nem gyullad fel. S éppen ez nem gyullad fel, amíg nem látom, hogy a másikban éppenséggel magamra ismerem. Mellesleg, ez az, ami az író és talán a lélek ismerőjét bátorra teszi, hiszen akkora ez a gond, hogy belepustul az ember, hogyha nem enged neki (s ha enged, időnként akkor is). Egy életképes szöveg azt követeli, hogy írjam meg! A tanácskérő éppígy, mikor felkeres valakit, hogy az avassa be annak titkába, miként kezelhetné élete problémáját, e döntésével azt kérdezi a létezésétől: van ilyen ember?

Létezhet? Milyen alapon?

Hogy ilyen ember létezik, van, lehetséges ennek megtapasztalása, nagy élményem volt. Az mindenkinek, aki addig megsejtett felelősségétől: önmagától menekült, mert attól tartott, nem bírja elviselni. De miként születhetett meg benne a kérdés: létezhet-e másvalaki, aki elviseli őt? Itt lép be a képbe az ihlet, a tudattalan. A kérdező már a választ is birtokolja, bár nem tudja. „Egy másik világra vonatkozó kérdés feltétele – egy másik világ.” (Tatar György)

Bele kell ugrani a szakadékba

Ha másfelé nem vezet út. Visszafordulni, az a hiba.

A szenvedés azzal enyhül, ha vállalom. Nem adom fel, meg kell kockáztatnom, ez az egyetlen módja, hogy ne pusztuljak bele, voltaképpen a nem-vállalásba.

Minden szakadék azt kérdi a széléhez érkezőtől: meghátrálsz? A két idősebb testvér a hétfejű sárkány láttán elrohan, a kicsinek meg valaki meg-súgta, mit kell mondani: lássuk uramisten, melyikünk a bátrabb! S nekiront. Azzal győz.

Kicsi koromban történt velem valami, amikor, sajnos nem tudok kevesebbet mondani, feltárult előttem a létezésem, ami egy a létezés létével, előbb azonban úgy kellett döntenem, hogy ha kell, belepusztulok. Én azt vállalom. Ezt most nem mesélem el, hosszú történet, és sokszor megírtam, ezt írtam egész életemben, egy hatalmas és rémületes élmény után, ami megsemmisüléssel fenyegetett, átéltem egységemet is a világgal, mintha önmagammal. A létezéssel, mint az Eggyel.

Aki vagyok.

Megrémültem: ha én is benne vagyok az egészben, sőt, egy vagyok vele, hogyan lehet, hogy szinte semmit se tudok? Annak, amit az előbb átéltem, az volt a lényege, hogy mindent tudok! Mert Egy vagyok. Észlelem. És akkor a rémület: hát hogyha tudom, akkor most miért nem tudom?!

Elfelejtettem? Mikor?

Miért nem emlékszem például a születésemre? És ugye még utána is, volt egy csomó hónap... Mire emlékszem egyáltalán? Ha el akarom kapni a pillanatot, úgy folyik ki a markomból, mint a víz...

Kimentem nagyapámhoz, megkérdeztem, hogy hívnak, mintha nem tudnám, csak hogy biztos legyek benne, és hány óra, memorizáltam, percre pontosan, hogy mi a mi címünk, hányadik kerület és egyáltalán... E naptól vannak összefüggő emlékeim. A pillanatok elraktározásában öt éves koromtól trenírozom magam. Egészen mulatságos, hogy évekig pillanatról pillanatra igyekeztem a dolgokat megjegyezni. Már ha eszembe jutott, azonnal most, most! azt, ami épp van, meg akarom jegyezni! – gondoltam, és emlékezni akarok erre is, amíg csak élek. Szerettem volna felérni a teljes valómig, ameddig egyszer látni tudtam. Nagyjából hét-nyolc éves koromig tengernyi jelenléteket őrzök. Akkor voltam a csúcson.

Az igazi tudás látás, de a konkrét kép, ami előttem áll, megzavar

Épp a tisztánlátásban zavar meg a látás. A látó ember olyasmit is lát, amit más nem lát. Ebben benne van, amit nem szokás látásnak mondani, a belső kép. Belső képek özönét látjuk. Viszonylag kevesen tudják is, képesek megkülönböztetni képzeléseiket (a szüleik, felettes énjük vagy a hatalom hipnózis által magukénak tudott képet) a valóságos látásuktól. Látásaiktól.

A konkrét kép része és egésze nem ugyanarról szól. Elvont gondolatnak is lehet képe, bár nem mondanám lerajzolhatóknak. Erről nem tudok pontosabban beszélni. Nem is kell. Napi munkám része tudni, hogy egy konkrét esemény (eset), és annak belső képe, amit belül látok, amihez hozzátartoznak a vele-együtt és benne asszociált szünetzések, hangulatok, atmoszférák, emlékképek, hangok, sőt textek zuhataga, az két alapvető nagy

része a képnek. És nem azonosak egymással. Viszonyuk van. Egyek.

A látás értelmezésének megfelelő módja: nos, ezt nevezzük tanulásnak. De mondható szenvedésnek is. Tudatosítani a szenvedést, okát, összetevőit, eredményét és még millió dolgot tudomásul venni, szerintem ez az észlelés. Halál-érzékeny valóm fájdalmasan új tapasztalataira rá kell eresztenem, akár egy kiéhezett, de válogatós állatot: érzékelő-észlelő apparátusomat, és eddigi élményeim seregét, mint cáfolat-kísérleteket, hogy megtudjam, az új tapasztalat megismerése fényében eredeti, kezdeti tudásom milyen megszorításokkal tartható. E megszorítások közti eligazodás, annak felismerése, hogy (ha) még mindig élek, a tudás.

Annyit ismerek meg másból, amennyi újat magamról megtudok a másikban

Gondolkodjanak el ezen a megállapításon. Én egy életen át gondolkodtam rajta. Mikor már világosá válik, és magára valamit adó író számára világos kell, hogy legyen, hogy minden a világon az én projekcióm, rettentő jellemző rám, hogy miről mi jut eszembe, és azt merjem tudni. De mire ide ér az ember, az is tisztán áll előtte, hogy nem tudhat meg a másiktól semmit, hogy ne önmagáról tudna meg valami addig ismeretlent. Ez hozzá létre én és te között az intimitást.

A szövegem és énköztem is.

Minden ember abszolút kivétel, ugyanakkor a másik én vagyok. Ha megtalálom benne magamat, úgy megtalálom őt is. Számomra ez a másik megismerésének az alapja. Ez még nem barátság. Ez még csak embertisztelet. Ezért van az, hogy művész csak munka közben hisz abban, amit tud. Különben nem tud dolgozni. De egyébként nem hisz magában. Újra és újra nem tud semmit. Semmit sem tud biztosan. A barátságok zöme kísérellet a barátságra. Egy megtalált barátban, szerelemben, ami ritka, mint a fehér holló, eltűnünk egymásban. A nyilvánosság véget ér. Salinger utolsó ötven évének írói termését tíz évvel a halála után ismerheti meg a világ. Azt se tudom, hogy él-e még.

Az első benyomás majdnem csalhatatlan, de csaknem olvashatatlan

Csinján kell bánni vele. Amikor azt mondjuk egy emberről, „első pillantásra láttam rajta, hogy” – akkor dolognak tekintjük őt, nem élő, mozgó, változó valakinek: halottnak, egy jellemző tulajdonságnak, az én egyik gondolatom megragadott tárgyának. Így nem lehet ismeretlennel – az ismeretlennel – megismerkedni.

A világon minden benyomás, nem csupán az első, olyasfajta viszonyra indít, ember, sőt tárgyak iránt is, mint Illyés Gyula versében az ő nagymamáját a veteményeskertje. Személyes viszony kell. „Na te paradicsom...” Illyés nagymamája kapásból letegezi a zöldségét, vagyis abból indul ki, hogy ők ismerik egymást.

„A ház végén ülök a padlás-grádicson
s ilyeneket hallok: Na te paradicsom
mostan kettémetszlek... s még egyszer
kettőbe

így ni... most aztán, huppsz, bujj be a levesbe.
A kis öreganya szünetlen beszélget
magamagában, azt hiszi, nem figyelnek
rá... De ha látják is, ahogy tipeg-topog,
amihez hozzányúl, azzal eltársalog.
Ne ficánkolj te tűz, ne füstölj már, hallgass,
mit kapkodszt kezembe, mint egy mérges
kakas.

Egy marék só is kell... Hol vagy te sópartot?
Hozok egy kis rózsát az alsó udvarból...
Fölszedünk majd, krumpli, ne félj, hogy
megfázol.

Gyere ki már te ág ebből a rakásból...
Így beszél s ahogy jön a barackfák alatt
egyre feleselve, a csillogó gallyak
lehajolnak hozzá, suttognak kedvesen,
örömkönnyeik folynak a kis leveleken.”

(Illyés Gyula: *A ház végén ülök...* – részlet)

A személyes viszony azt jelenti, hogy a másik nem tárgy. Valaki. Noha kétségtelenül projekciós felület. A Másiknak ezt a kvalitását Freud szerencsétlen módon tárgynak hívja. De ha érteni akarok belőle valamit, élő egészemet kölcsönzöm „a tárgynak”. Mikor nem így járok el, ha ő-nek gondolom, sőt az-nak, akkor élettelenítem. Kővé válok. A helyett hogy magamra ismernék benne, ha csak mellesleg és egészen apró vonatkozásban is. Ez az „apró vonatkozás” az első benyomásban rendre a kulcs. Én vagyok, csak eddig nem tudtam. Avval felfogom, hogy ki ő.

A másik nem lehet „valami” és nem lehet „valami ismert”. Leginkább valaki. S leginkább olyan, mint én. (Megengedem: egy pirinyó vonatkozásában.) (De ezt a „pirinyó” megszorítást úgy engedem meg magamnak, mint az óvodásnak azt, hogy ő csak egy pirinyó vonatkozásban kicsi.)

HÁROM TÖRTÉNET RADNÓTI MIKLÓSRÓL

Az első benyomás csalóka voltáról, majd a szenvedés által szerzett tudás értékéről és a tudatlan káprázatos szerepéről a sorsunkban szól ez a három történet. Meg hát – nem tudom magamba fojtani – arról, hogy a véletlen és a tudattalan, a kaosz és a tökéletesség testvérek, a mitológia nyelvén szólva.

Radnóti Miklós és Hitler

A huszonéves Radnóti ifjú feleségével és barátaikkal, Ortutay Gyulával, Tolnai Gáborral s másokkal a harmincas évek elején többször is kirándulást tett Párizsba. Ott egy mozi hirdató vásznan látták először Hitlert mozgófilmen vadul ágálni. Teátrális gesztikulációját ellenállhatatlanul mulatságosnak találták, különösen Radnóti. Annyit nevettek, hogy végül ki kellett menniük, de amikor kinn álltak az utcán, még akkor is nevettek.

Radnóti nevében a könnyeit törölgette.

Magatartása, analitikusan nézve hátrítása a brutális élménynek, ámbar egészséges alapállás azzal szemben, amit a hitlerizmus képvisel. Az aggodalmaskodásra hajlamos költőt azonban, úgy tetszett, megnyugtatta a látvány. Ettől a paprikajancsítól nem kell félni, mondta, azt hittem, veszedelmesebb. Ripacs. Rossz bohóc. Mussolini is nevetségesebb – no de Hitler! Az ő leplezetlen közönségsége mindent ver... .

Második történet Radnóti Miklósról

Ifjú korában, végső soron egész életében kínoztatta a költőt bűnézete, mely abból táplálkozott, hogy megszületésekor édesanyja és ikertestvére is elpusztult. E tény kapcsolatban állhat mélyen átélt katolizálásával, jóllehet verseinek tanúsága szerint annak több a köze baloldali meggyőződése etikai színvonalához, mint katolikus dogmákhoz.

Elgondolkodtató tény, hogy imádott paptanára, a költő Sík Sándor, akinek irányítása mellett ismerkedett a kereszténységgel ifjúkorában, majd betért, 1944-ben már megtagadta tőle a segítséget, amikor az életét kellett volna megmentenie, pedig az hitvalló keresztényi tett lett volna a részéről. Mint mondta: „Kell az áldozat.” Még azt is hozzátette, hogy a jeruzsálemi templomban is hibátlannak kellett lennie a kosznak... Nem vállalta „fogadott fiáért” élete kockázatát.

Márpedig Radnóti félt. Rettentően félt.

Emlékirataiban Vas István, gyorsírással készített naplójában, férje viselkedésén ószintén fanyalogva ír erről Gyarmati Fanni is. „Mik” a németek bevonulása óta nem volt hajlandó mást csinálni, csak félni. Feküdni az ágyán szótlánul, hanyatt.

Megérezte, ami történni fog.

Tudta. „...mint a jós, mert álmaiban megjelent emberi formában a csend...”

J. A. akkor már hét éve halott.

A Bori notesz, amiben, mint köztudomású, az utolsó, és a legnagyobb Radnóti-versek vannak, s amit, mint ismeretes, a költő holttestének háború utáni exhumálása során találtak meg egy tömegsírból, roppant tanulsággal szolgál megmaradásának történetében is. A költő monográfusa, Ferencz Győző személyesen mesélte el nekem, hogy megrendítő élmény volt a számára, amikor először kezébe vehette az eredeti noteszt, nem az évtizedek múlva készült faksimile kiadáshoz készített másolatot (ami a hasonmás-kiadás számára erősen enyhített változata volt az eredeti külső megjelenésének) –, s rá kellett döbbsennie: nincs és nem is lehet racionális magyarázat arra, hogy valamilyen Radnóti-vers fennmaradt. Honnan tudta előre kiszámítani Radnóti, hogy mi mindent és hogyan kell előkészítenie ahhoz, hogy élete nagy, utolsó versei ránk maradjanak? Nem mintha előzetes óvintézkedései önmagukban elegendőek lettek volna hozzá.

A véletlen itt döntő szerepet játszott.

A halálmenetben több füzetet is készített, benne új verseivel, hozzájuk felesége és Ortutay Gyula címével, hogy az ismeretlen megtaláló majd juttassa el hozzájuk. Másolta új verseit papírlapokra is a végnapokban, s aki szabadságot kapott, annak kezébe nyomta, kérve őt, mely címekre juttassa el, ha módjában áll.

Élete utolsó napjaiban már csak egy notesz maradt. Benne volt minden új verse, amit addig írt, azok is, amiket már nem tudott kivel hazaküldeni. Ahhoz, hogy utolsó versei végleg el ne vesszenek, hogy meggyilkolását és amit aközben gondolt, profétikus művekké formálva az utókorra hagyhassa, nem csak arra volt szükség, hogy sejtse-tudja, hamarosan tömegsírba kerül, és még a holttestét sem fogják egyhamar (ha ugyan és egyáltalán) megtalálni, tehát fel kell készülnie a sírban töltött időre. Többre tudott ennél. Olyan

nadrágot viselt, melynek legombolható zsebe volt. A verses notesz nem egyszerűen csak nylonba volt csomagolva a gondosan legombolt zsebben: ez a nylon maga is egy kicsi, de lezárható műanyag tasakot burkolt körbe.

1946 nyarán, amikor meggyilkolása után másfél évvel kihantolták a tetemét, az exhumálási jegyzőkönyvbe ez került:

„A 12. számú holttest.

Ruházat: Hosszú steppelt szürke kabát, kötött nadrág, turista bakancs.

Külvizsgálat: A holttest derékban kettévált, igen kevés, szappanná vált lágyrész, nyitott testőrökkel. Tarkópikkely baloldalán belövés, fejtetőnél kilövés. Hajzat világos barna, felső fogorban elől hiányos fogazat, alul 1-1 sárga korona.

Vélemény: Tarkón, fejtető irányú koponyalövés, rögtöni halállal.

Jegyzet: A ruházatából előkerült iratköteg huszonöt tételből áll. A papírlapokon az írás elmosódott, szétázott, nehezen olvasható. A dokumentumok szélén egységesen vörös vérfolt.

[...]

A tisztiorvos megjegyzése:

A kihantolás során a 12. holttest nadrágja hátsó zsebében találtam egy talajvízzel és az oszlásban lévő holttest nedveivel átázott és földdel szennyezett jegyzetfüzetet. Ezt napon megszáritottuk és a talajtól óvatosan megtisztítottuk: ez a jegyzőkönyv Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéri a megtalálót, hogy juttassa el Magyarországra...”

Felfoghatatlan: a föld- és a bomló test nedvei olyan módon tettek kárt a noteszban, hogy „az elmosódott, szétázott, nehezen olvasható” írás csakis és kivétel nélkül azoknak a verseknek az esetében olvashatatlan teljesen, amiket Radnóti már hazaküldött, ám az utolsó versek, melyek csupán a tömegsírból találtak meg, olvashatók maradtak, egy betű sem semmisült meg belőlük. A monográfus ezt látta, különben nem hitte volna el. A bori notesz merő lucok lett, mire felszínre került, ám azokat az oldalakat, amelyekre a költő az addig haza nem menekített műveket írta, szám szerint hármat vagy négyet, megkímélte az idő és a borzalmas körülmények.

E tény jelentősége megértéséhez nem szükséges vallásosnak lenni, különösen maguknak nem, akik a tudattalan erejéről és bölcsességéről tudással bírnak.

A harmadik történet Radnóti Miklósról

Ott, a végén még valamire rájött.

Az utolsó munkaszolgálat előtti időkig nem tette rokonszenvéssé társainak többsége körében, hogy a vallásos zsidók társaságát kerülte, és ha lehetséges volt, igyekezett olyanok között menetelni, robotolni, akik nem mint „zsidók”, hanem mint sorstársak vagy emberek tartottak össze – a faji alapon nyugvó sorsközösséget akkor sem szerette, ha az „árjának” mondta magát, és akkor se, ha zsidónak. Utolsó munkaszolgálat idején, a halálmenetben azonban a zsidó szituációról vallott felfogása megváltozott. Világképe, hogy ne mondjam, megvilágosodott.

Erről a szől az egyik legutolsó verse:

Gyökér

„A gyökérben erő surran,
esőt iszik, földdel él
és az álma hófehér.

Föld alól a föld fölé tör,
kúszik s ravasz a gyökér
karja akár a kötél.

Gyökér karján féreg alszik,
gyökér lábán féreg ül,
a világ megférgesül.

De a gyökér tovább él lent,
nem érdekli a világ,
csak a lombbal teli ág.

Azt csodálja, táplálgatja,
küld néki jó ízeket,
édes, égi ízeket.

Gyökér vagyok magam is most,
férges között élek én,
ott készül e költemény.

Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem,
sorsom elvégeztetett,
fűrészt sír fejem felett.

*(Lager Heidenau, Zagubica
fölött a hegyekben, 1944. augusztus 8.)*

Mikor a fűrész kidönti a fát, a földben ott marad a gyökér. Csak a fa dől el. A gyökeret ki kell ásni. Ha ugyan ki lehet ásni. Nemigen. De az kihajt a földből, életté lesz, magasba szökik.

Minél idősebbek vagyunk, annál kevesebbet tudunk

Annál világosabban látjuk, hogy nem tudunk eleget. Annál többet tévedhetünk, minél többet tudunk. A tárgyi tudás egyáltalán nem valóságos segítség az alkotásban, akár valamilyen emberi kapcsolat felépítése a cél, akár egy irodalmi mű. A nem-interiorizált tudás sok fölösleges dolog tudását jelenti, okoskodásokat. Kordivat kérdése is, hogy mit mivel azonosítunk, miről beszélünk vagy írunk, amit nem látunk. Következésképpen úgy teszünk, mintha hinnénk valamiben, amiben nem hiszünk. Látott és hitt: hitt és látott tudásra van az embernek szüksége.

Van olyan figyelem, ami annyira elvész a tárgyában, hogy már nem is tudja, mire figyel, azonos a tárgyával, és akkor szeret. S létezik olyan szeretet-kapcsolat, ami már nem is avval foglalkozik, hogy szereti-e vagy nem szereti a másikat, mert azon rég túl van. Ilyenek például a jó házasságok idősebb korban. A felek akarva-nem akarva figyelnek egymásra. Nem tudnak nem figyelni. Akkor a látás már nem hit, nem döntés, hanem élet.

Folyó

Felhívnam a figyelmet Nadas Péter *Párbuzamos történetek* című regényére, amelynek teljesen felfogott élménye nélkül szerintem ma sem magyar analitikus, sem magyar művész, senki, aki

a dolgok állásáról itt és ma tájékozva óhajt lenni, nem boldogulhat. El kell olvasni, érdemes többször is, ha másfél évig tart is. Az benne a külön jó. Ideje van. Bár nekem nem volt minden ízében rokonszenves olvasmány, mégis – miért ne? – a legfontosabb prózai műnek tartom az újabb magyar irodalom történetében, nagy munkának, mely legalább annyira történelemfilozófia, szociológia és pszichológia, mint amennyire regény. Látni és gondolkodni is tanító regény. Nádas tehetségének természete példa erejű. A látás – vagyis a hitben megkockáztatott tudás – komplex képessége ajándék-szerű. Ennyiben a könyv gyöngéd jóság. Az író mikroszkopikus pontossággal érzékel, érzékelését képes analizálni, élvezetesen pontos szavakba önteni, és az olvasóban új észleléssé alakítani a magáét. Ez az érzékelés-észlelés dinamika az alapján véve realista írónak született Nádasnak ebben a művében a barbarizáló regény „termeléshez” és -fogyasztáshoz szokott műélvezőt visszavezeti az irodalmi élmény forrásához: önnön képzeletéhez, amit újra összekapcsol a gondolkodásával.

Ha valaki nem óhajt olvasás közben gondolkodni, amihez követnie kell a könyvben szereplők nagy pontossággal és részletességgel megfogalmazott gondolatmeneteit (a két elbeszélő én gondolkodásáról már nem is szólva), akkor ezt a könyvet nem tudja elolvasni. Nincs is szüksége rá. Más úrnak szolgál.

A PT annak a számára áll nyitva, aki vállalja a vele-gondolkodást a szövegben megnyilatkozóval. És lehetséges vele együtt-gondolkodni. Annak, aki gondolkodik olvasás közben és látni mer. Előgondolkodni: hallatlan adomány. Az író tudásának ez a része, mint mondtam, némiképp ajándék-szerű, születésével kaphatta, másfelől azonban ahhoz, hogy ne csupán tudja magáról és a másiktól, hogy az kicsoda, de azt meg is tudja írni, nyilvánvalóan keservesen sok munka kellett. Szorgalom. De...

Az attitűd nem szorgalom kérdése

Észlelésünk eredményét előjellel ellátni, erre a szüleink tanítanak meg. Az első élmény arról, hogy valaki figyel ránk, felőlük érkezik. A szülői figyelem hiánya vagy töredezettsége, ami sokkal gyakoribb, mint beismerni szoktuk, alapmintákat vés belénk. Irányultságunk annak az élménynek a vésete, amit kezdetben a világ irányultságának hittünk. Mindez azért jutott most eszembe a *Párbuzamos történetek*ről, mert amikor egy barátnémat, tudományfilozófus professzor-asszonyt a PT élményének hatása alatt kétségbeesetten megkérdeztem: akkor nekem ilyen könyveket kéne vagy kellett volna írnom? Nem, mondta. Olyanokat kell írnia, amilyeneket csak maga tud. Tudja, kétféle művész van. Az egyiknek az életről, a világról alapélménye az, hogy már megérett a pusztulásra, és úgy rohadt, ahogy van. De vannak olyan alkotók is, akiknek a munkáiból sugárzik az élet szerete. Szeretnek élni, és ez is nagy igazság. Ez a kétféle út kínálkozik az élet alapélményéből: amikor azt hittem, nem dobhatnak el, eldobtak – vagy: – Amikor azt hittem, el fognak dobni, nem dobtak el. Mindkét emberi tapasztalat valóságos és igaz. Bár összehasonlíthatatlanul több szerencsétlenség van az életben és a világban, mint reményre

okot adó mozzanat, előbbiekre jellemző, hogy mást se látnak, mint szerencsétlenséget, feldolgozatlanul, utóbbira, a jelenvaló örömeire pedig az jellemző, hogy láthatatlan és, ha szellemi, anonim. Nincs alkotója, csak létezése. Magának a létezés élményéről szól minden szövege, magának ez a boldogsága, Péternek meg a csodálatosan becsületes és széppé tett boldogtalansága igaz. Mindkét emberi tapasztalat érvényes. Mondta az, aki szeret.

Megadom egy ember értékét?

Megadom vele a magamét.

A másik felismerése – azt nehéz felismerni, hogy az a magamé is –, attól függ, hogy kapcsolatot találtam-e hozzá. Ez pedig attól, fel tudom-e venni őt a kettőnk egy folyamába. S engem ő a magáéba? De ez nem ilyen „jó kisúttörő” alapon képzelendő. Ha nem ismerem fel magam a másikban, nem és nem, ajánlatos elkerülnöm őt. Nincs egymás számára mondanivalónk. De az ember így rontja el az életét. Nem ismeri meg magát a másikban. Annyira vagyunk kapcsolatképes állapotban, amennyire biztonságban érezzük magunkat egymás mellett. Ez más szóval annak az élménye, hogy „egy hajóban evezünk”. Egyetlen hajó van és egyetlen folyó, amiben te másképp vagy jelen. Hiszen te vagy a másik, bárki vagy is, hozzád képest létesülök, különben értéktelen vagyok. E gondolatnak Tandori Dezső madarakkal és más „másokkal” foglalkozó versei, írásai csodálatosan szép, nagy lírai magasságokban is pontos filozófiai kifejtését nyújtják.

A folyamat, az áramlás

Nem tudom, azt a fogalmat írom-e most körbe, amiről Csikszentmihályi Mihály professzor szüntelen írja a könyveit és „flow-nak” nevez, de hogy saját életemben az áramlásban való kísérletezés, az biztos. Azoknak írok, akiket azt látni, hogy évtizedeken át toporognak elveszve, a parton, vagy amit annak hisznek, önnön életük folyamába belépni nem tudnak, nem mernek, kínjukban sodortatják magukat, nem tudnak úszni, azt hiszik, hogy a folyóban cápák vannak, vagy talán azt szeretnék, ha cápák lennének. Nincsenek. Milió dolgot kitalál az ember, hogy ne éljen. Vágyunk nem élni. De mikor figyelek valakire, mellesleg élvezetes, mintegy átadom magam, áramlok feléje, akkor én öbennem, ha elmereng fölöttem, azt a felismerést ébresztem, hogy lássa be, elképzelhető, hogy van meghódítható élet, még ügyetlenek számára is létezhet közeg, ami megtart, és akkor abban ő is benne van.

Akkor is benne van, amikor azt hiszi, hogy nincs benne

Összes önismereti diskurzusom ott ért véget, hogy egyszer csak az mondtam, köszönöm szépen, azt hiszem, tudom, hogy itt miről van szó. Egyébként nem is tudtam mindig, csak mondtam. Volt, amikor az árnyékommal való szembenézés elől futamodtam meg, ahhoz is évtizedek kellettek. Ma már nem kell a másik figyelmébe kapaszkodnom, hogy biztos legyek benne, hogy én is tudok figyelni. Már nem kell firtatnom, hol van a folyam, és hol vagyok én, és hol van abban a másik. Tudom, hogy a rossz, a gonosz is én vagyok, ha az vagyok,

az lehetek, ha netán erről az énrészemről nem óhajtottam is tudomást venni. Kérdés, mennyire konkrétan látom. Hogyan oldom meg (hogy ne fulladozzon.) Ez a felsőfok.

Amit belőlem látnak, az engem hogyan érint?

Kezdetből igyekeztem olyan emberekkel barátságot kötni, akik nálam többek, vagy többnek látszottak. Akikre fel tudtam nézni, mert valami megfogalmazhatatlant is jelentettek. És jelentenek. Jobbá tesz, hogy amit belőlem láttak – barátaim többsége halott vagy emigrált –, az rendszert sértett. Sért. Akkor is, ha nem akarják. Többet látnak, mint én. Egy igazi jó barátság esetében ritka, ha nem fájdalmasan végződik. Tulajdonképp attól barátság. Azt mondják, én sem vagyok egy mézesbödön. A barátságban az történik meg, amit az archaikus görögök még állítólag el is hál-tak. Nem szükséges. Az érettebb beavat, átadja érettségét, erényeivel szembesít. És az fáj. Látunk.

A legtöbb ember azt sem veszi észre, ha a másik ártani akar neki

Az is igen ritka, ha valaki jól lát minket. Az barát. De nem vagyunk kíváncsiak a másik véleményére. Az áldozat önként jelentkezik, hogy megöljék. Létezhet olyan, hogy a Másik nem tud rólam semmit? Többnyire ez a helyzet. Nagyon kell vigyázni a másikkal, ha nem osztja meg velünk magát. Még azt se szabad megmondani neki, hogy nem tud rólam semmit. Amikor tárgyyszerűen megállapítunk valamit egy emberről, és azt közöljük vele, voltaképpen kivégezzük őt. Az igazi lélekvezetők nem mondják meg annak, aki úgy érzi, hogy őt vezetni kell, még akkor sem, amikor már nem kell vezetni, hogy szerintük ő milyen. Vagy kicsoda. Ezt Dosztojevszkij tudta mesterien. Hadd beszéljen! Ha sikeres a beavatás, a beavatott maga nem is gondolja azt, hogy ő valamilyen. Nem gondolja, hogy ismeri magát, ámbár már hisz a figyelem áldozatában, látja a másikat és benne magát is így, tehát látja a valóság mozgékonyosságát, a prótesz-kvalitását.

Búcsúzóul

Lélekvezetőim figyelmének valóságáról meggyőződtem: személyiségük hihetőségéről a döntő ponton kaptam megerősítést: a helyes módon történő kockáztatás (a kapcsolat) esélyének sikerében erősítettek meg. Érdektelen, mit gondoltam róluk önmagam megismerése közben, hiszen már közben rájöttem, hogy bármit tudnak meg rólam, azt végre én is megtudom. És ők meghallgattak. Ez a legtöbb. A belső megerősítés foka számít egyedül, az irányultság. Nem megfelelni kell, az nem ad megnyugvást. Ha ellenben az ember irányultsága a szíve szerint való, az mámorító. Tizenhárom könyvet írtam, vagy ha másképp számolom, tizenhetet. Sose hittem volna. Bennük látom, amit hiszek. Köszönöm, hogy meghallgattak.

(A Pszichoterápia c. *folióirát* 11. konferenciáján, 2015. május 8-án nyitóelőadásként elhangzott szöveg írott változata)